

Melayê Cizîrî Divanı ve Şerhi

Abdulbaki Turan

Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2010 / 800 sayfa

Tanıtan: M. Nesim DORU*

Molla Ahmed el-Cezeri, 17. yüzyılda (1570–1640) Botan Emirliği döneminde Cizre’de yaşamış ünlü bir Kürt şairi ve mutasavvıfıdır. Halk arasında *Melayê Cizîrî* (*Cizreli Molla*) olarak bilinen şairin bir “divan”ı vardır. Divanında sonu Arap alfabesinin sıralamasına göre biten gazeller, kasideler, na’tlar, rubailer ve terkipler bulunur. Cezerî, şiirlerinde mahlas olarak Türkçede kullanılan ‘Molla’ kelimesinden Kürtçeye dönüşmüş ‘Mela’, okların hedefi olması veya sevgilinin yüzündeki benlere (tasavvufta vahdete) meftun olması anlamına gelen ‘Nişani’ ile ‘Ahmed’ mahlaslarını kullanmıştır. Cezerî’nin divanı Kürt Edebiyatının şaheseri olarak kabul edilir. Divanda tarih, felsefe, tasavvuf, belagat, astronomi, ilahi aşk, varlık meselesi gibi konular işlenmiştir. Bu konulardan anlaşıldığı kadarıyla Molla Ahmed el-Cezeri, geniş bir felsefi ve tasavvufi birikime sahiptir. Divanın, 1904 tarihli Martin Hartman tarafından yapılan ilk baskısından sonra birkaç kez değişik yerlerde basımı gerçekleştirilmiş, birçok dile çevrilmiş ve birkaç kez değişik dillerde şerh edilmiştir. Divanın en önemli Arapça şerhleri arasında Molla Abdusselam Naci (1878–1952) tarafından yazılan *Şerhu’d-Divani’ş-Şeyh el Cezeri*, Ahmed İbn Molla Muhammed ez-Zıvıngi (1893–1971)’nin *el-Ikdu’l-Cevheri fi Şerhi Divani’ş-Şeyhi’l-Cezeri* şerhleri ön plana çıkmıştır. Molla Abdurrahim el-Vastânî tarafından Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde şerh edilen divan, Abdurrahman Şerefkendî (Hejar) (1921–1991) tarafından Kürtçe dilinde şerh edilmiştir. Kürtçe şerhler arasında Celalettin Yöyler’in *Şiroveya Diwana Melayê Cizîrî* ve Muhammed Emin Doski’nin *Şirovekırna Divana Me-*

* Yrd. Doç. Dr. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

lay-i Ceziri adlı dört ciltlik şerhi de önemlidir. Türkçe'de Abdulkakit Septioğlu tarafından da divanın ilk 33 kasidesi şerh edilmiştir. Ancak bugüne kadar Melayê Cizîrî hakkında Türkçe dilinde yapılan en kapsamlı çalışmanın, Abdulkakit Turan'ın *Melayê Cizîrî Divanı ve Şerhi* adlı eser olduğunu söyleyebiliriz.

Eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mela'nın hayatı, divanın genel karakteri, divanda işlenen musiki, raks, sema ve edebi sanatlar uzun uzadıya anlatılır. Bu bölümün sonunda divandan seçme 7 kaside, 1 terci-i bend, 1 tardiye, 1 rubai ve 34 gazel şerh edilir. Bu bölüm, eserin yarısından fazlasını teşkil etmektedir. Eserin ikinci kısmı Mela'nın aşk felsefesine ayrılmıştır. Bu bölümde aşkın tanımı, cemel ve celal kısımları, sevgilinin güzellik unsurları ele alınmış ve edebi sanatlara çokça yer verilmiştir. Eserin üçüncü kısmında da Mela'nın tasavvufi görüşlerine yer verilmiştir. Bu bölümde tasavvuf ve insan, gönül, şarap ve nur gibi kavramlar etrafında Mela'nın vahdet-i vücud görüşü ele alınmıştır. Son bölümün konusu ise Mela'nın vahdet-i vücud meselesine bakışı ve buna bağlı olarak dinlerin birliği ve bu çerçevede divanda kullanılan metaforik anlatım ele alınmıştır.

Bu güne kadar üzerinde pek çok akademik çalışmanın yapılması gereken böylesi bir eserin, ilim dünyasınca yeteri düzeyde bilinmemesi ciddi bir eksiklik. Bu açıdan bakıldığında klasik ile moderni mezecmiş Prof. Dr Abdulkakit Turan hocamızın, Divanı, ilim dünyasınca yeniden tanınmasını sağlaması noktasındaki çabası takdire şayandır. Tasavvuf, tasavvuf felsefesi, dil, edebiyat ve benzeri pek çok bilim alanını havi "Divan" üzerinde çalışma yapmanın zorluğu ortadadır. İleride tekrar basımının yapılması durumunda dikkate alınabilecek birkaç hususun arz edilmesinde yarar mülahaza etmekteyiz. Bunları birkaç başlık altında toplamak mümkündür:

1.Eserin Şerh olarak değerlendirilmesi; Bu eserin tam olarak bir şerh sayılıp sayılmayacağı konusu tartışmaya açıktır. Zira eser, yukarıda isimleri zikredilen birkaç şerhte görüldüğü gibi Cezerî'nin divanında yer alan ilk şiirinden son şiirine kadar sistematik olarak belli ilkeler dairesi içinde yapılmış klasik şerhlerde olduğu gibi tam bir şerh kabul etmek güçtür. Eserde Mela'nın şiirlerinin birçoğuna yer verilmiştir. Bu sebeple eseri

bir kısmı şerh olarak takdim etmemizde sakınca yoktur. Başka bir yaklaşımla eser, belli konular etrafında bir araya getirilmiş şiirlerin şerhidir.

2.Konu bütünlüğü; eser konu bütünlüğü noktasında da problemler barındırmaktadır. Eserin karmaşık yapısı öyle açıktır ki, bazen bir konu altında ele alınan bir şiirin bir ya da birkaç beyiti konu ile ilgiliyken diğer beyitleri ise konunun dışında kalmaktadır ki, bu durum okuyucu yoran ve sistematik olmayan bir eser görüntüsü vermektedir (örneğin s.76 daki gazel).

3. İçeriğe dair bazı mülahazalar; çalışmada bir başka problem de içerikle alakalıdır. Yazar, kitabın önsözünde ilk cümlesi ile ("*Tasavvuf olgusu, büyük dinlerin sınırları içinde mutlak hakikati arama çabasında olan insan aklını özgürleştiren zihinsel ve felsefi açılımların toplam ve özetini teşkil etmektedir*" (s.7)) okuyucuyu divanın felsefi ve tasavvufi bir şerhinin yapılacağı ile ilgili bir beklenti içine sokmaktadır. Oysa eserin geneline hâkim olan şerh yöntemi dilsel ve edebi yöntemdir.

Yazar, önsözünde tasavvufu *felsefi, sosyal ve romantik (aşk) tasavvuf* olmak üzere üç kısma ayıran bir taksimin etkisinde kalarak Mela'yı sonuncu ekolün lideri olarak takdim etmeyi tercih etmiştir (s.9). Oysa tasavvufun bu şekilde taksim edilmesi gerektiği ile ilgili okuyucuyu tatmin edici izahlar yazarın açıklamalarında hemen hemen yok gibidir.

Ayrıca önsözde Mela, yazarın elinde "Kitap Sünnet çizgisi dışına çıkmayan" biri olarak da takdim edilir ki (s.8), bu ifadenin epistemolojik sınırlarının ne olduğu ile ilgili düşünce tarihimizin büyük tartışmalarına sahne olduğu bilinmektedir. Bir başka ifadeyle vahdet-i vücudçu bir sufi-filozof olan Cezeri'yi "*sünnileştirmek*" arzusu ve çabası içinde olmak başlı başına bir problemdir.

Mela yine kitabın başında mutlak vahdete delalet etmesi bakımından ilk defa rakamsal metoda başvuran kişi olarak da takdim edilir ki, bu iddia tasavvuf felsefesinin ve özellikle İbn Arabî'nin kullandığı en önemli metaforlarından biri olan "sayı metaforu"ndan haberdar olanlar biliyorlar ki daha erken tarihlerde de konuyla ilgili değerlendirmeler mevcuttur.

4. Divan'ın fikri kaynaklarını tespit etmemekten kaynaklanan problemler; Yazarın ve kendisinden önceki şarihlerinin Mela'nın divanını şerh ederken dikkatten kaçırdıkları temel hususlardan birisi de Mela'yı tasavvuf felsefesinin meseleleri ve bu kapsamda İbn Arabî'nin felsefi ve tasavvufî düşünceleri ışığında ele almamış olmalarıdır. Söz konusu eserler, Mela'nın divanını dil ve edebiyat açısından ele almışlar ve düşünceye taalluk eden meselelere fazla girmemişlerdir. Bu durum Mela'nın düşüncelerini ortaya koyarken büyük bir boşluk meydana getirmiştir. Abdülbaki Turan hocanın eserinde de hâkim olan yaklaşım arapça dilinde kullanılan edebi sanatlar kapsamındadır. Hatta bazen edebi sanatlar mübalağalı bir biçimde anlatılmış ve Arap dilinin ve belâğatının meselelerine dalmıştır. (örneğin teşbih, mübalağa, cinas konuları, s.95, 99, 102). Kitabın pek çok yerinde konunun özünden uzaklaşmış olduğu hissini uyandıracak derecede edebi sanatların ayrıntılarına girilmiştir.

5. Tasavvuf Felsefesi Dikkate Alınmaksızın Yapılmış Mülâhazaların Problematığı; Eserde Mela'yı ve düşüncelerini ele alırken İbn Arabî'den bağımsız hareket etmesinin getirdiği bazı sorunları dikkate alarak bir kaç örnekle değerlendirme yapıldığında konu daha rahat anlaşılabilir.

Yazar, Mela'nın şiirlerinde kullandığı 'Selma' isminden dolayı diğer şarih selefleri gibi Mela'ya bir sevgili bulma arayışına girmiş ancak tam olarak ortaya çıkaramamanın verdiği üzüntüyü dile getirmiştir (s.20, 539). Yazara göre bunun sebebi, Mela'nın sırları ifşa etmeyen bir sufi olduğu ya da büyük din adamlarının evlenmemeyi uygun görmesi ve Mela'nın da bu düşünceyi taşıdığıdır. Hatta yazar sufilerin tek eşliliği tercih ettikleri ve cariye satın alan sufinin olmadığını dahi aktarmaktadır (s.541). Oysa 'Selma' bir Arap kadının ismidir. Hem Selma hem de diğer isimler (Zeynep, Hind, Lübna gibi) İbn Arabî'nin tasavvuf felsefesinde ve şiirlerinde kullandığı metaforik isimlerdir. İbn Arabî, Selma ismini Süleyman ismi ile irtibatlandırarak Süleyman ve Belkis'in hikmetini ifade ettiğini ileri sür-

müştür. Dolayısıyla müşahhas bir Selma arayışından çok konunun metaforik boyutu göz önüne alınmalıydı.

Eserde Mela'nın aşk felsefesi de İbn Arabî'nin felsefesi ışığında ele alınmadığından bazı problemler ortaya çıkmıştır. Öyle ki yazar, İbn Arabî'den özel bir çaba ile uzak duruyormuş intibasını uyandırmaktadır. Mesela "İbn Arabî diyor ki..." diye başlayan cümlelerde İbn Arabî'den yaptığı alıntılarda kaynak bazen çağdaş bir araştırmacı (s.764) hatta bazen bir İspanyol yazar (Asin Palacios) bile olabilmektedir (s.527). Dolayısıyla İbn Arabî'nin aşk felsefesi ışığında ele alınmayan Mela'nın aşk görüşleri de genel tasavvuf felsefesi içerisinde bir yere oturtulamayan görüşler görünümlü vermektedir. Konu İbn Arabî'de olduğu gibi mecazi ve hakiki aşk, ontolojik ve varoluşsal aşk ve buna bağlı olarak tabii, ruhani ve ilahi aşk taksimleri ışığında ele alınmalıydı.

Bu bağlamda Mela'nın "*Şeyh-i Saniyim aşk sanatında, gönülde ise bir mana deniziyim/Akl-ı selim ve gönlü hüşyar olanlar için şifa var işaretlerimde*" ifadesinden yazar, diğer sabık şarihlerin çoğu gibi, aşkta birinci üstadın Şeyh-i San'an Mela'nın ikinci üstat olduğunu iddia etmiştir (s.308). Şeyh-i San'an Feridüddin Attar'ın "*Mantıku't-Tayr*" adlı eserinde sembolik anlamlarla yüklü bir hikâyesinin kahramanıdır. Tasavvuf kültüründe Şeyh-i San'an'ın aşk sanatında birinci üstat olduğunu gösteren herhangi bir kanıt söz konusu değildir. Oysa Mela'nın düşünceleri İbn Arabî'nin felsefesi ışığında şekillenmiştir. Ontolojik ve epistemolojik görüşlerinde aşk merkezinde düşüncelerini ortaya koymuştur. Bu durum, divanın hemen hemen her şirinde açıkça mülâhaza edilebilir. Bu bağlamda aşkın ilk üstadını 'şeyh-i ekber'in dışında bir yerde aramamak gerekir.

Yazarın Mela'yı İbn Arabî'den bağımsız ele almasının doğurduğu sarkıncaların en önemli örneklerinden biri de varlık meselesi hakkındaki tespitleridir. Yazar "Muhammedî Nur" konusunu işlerken Mela'nın Allah'ın ilk yarattığı varlığın Muhammedi Nur olmadığını düşündüğünü ve böylelikle genel tasavvuf felsefesinden ayrı düştüğünü söyler (s.711). Oysa eserde hiç olmayan ve aslında olması gereken şey, Mela'nın varlık görüşünün İbn Arabî'nin *tenezzülat-ı hamse* ya da *hazerat-ı hamse* olarak bilinen teorisi etrafında ele alınmasıydı. Mela'nın bu teoriden yoksun olarak ele

alınan görüşleri karmaşık görünmekte ve bu tip sorunlara yol açmaktadır. Oysa iyi bir inceleme ve dikka sonucu görülecektir ki, Mela'nın varlık felsefesi ve ontolojik görüşleri İbn Arabî'nin teorisi etrafında şekillenmiştir.

Benzer bir hata dinlerin birliği meselesini ele alırken de karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, yazar Mela'nın Hristiyan teslisini, Yahudi inançlarını ve hatta "şeytana tapan Yezidileri" (bu ifade yazarın alıntılıdığı bir ifadedir ki yazar, Yezidilik hakkındaki bu yanlış düşünceleri düzeltme ihtiyacı duymadan aynen aktarmıştır) bile doğru bulduğunu iddia etmiştir (s.760-1). Öncelikle belirmek gerekir ki Mela, Müslüman sufi bir muvahhidir. Yazarın hakkında konuştuğu mesele ise, "Aşk Dini" kavramı etrafında ele alınmalı ve İbn Arabî'nin görüşleri ışığında işlenmeliydi. Aşk Dini ibaresinin geçtiği Mela'nın hiçbir beyiti bu konu bağlamında ele alınmamıştır ki bu durum büyük bir eksikliğe yol açmaktadır.

Mela'nın kullandığı felsefi sembolleri de zaman zaman ele alan yazar, Mela'nın "ayna sembolünü" ilk kullanan kişi olduğunu iddia etmiştir (s.766). Oysa Ayna sembolü, çok eski çağlardan beri hemen hemen her felsefi sistemde ve dinde kullanılan bir semboldür. Ayna sembolünü Gazâlî'nin eserlerinde bulmak mümkündür. İslam tasavvufu ve felsefesinde bu sembolü en sistematik biçimde ve felsefi argümanlarla kullanan ise İbn Arabî'dir. Yazar, burada İbn Arabî'ye başvurmanın getirdiği zaafı düşünüyor. Ayrıca yazarın Ayna sembolünü felsefi bir yöntemle ele aldığı da söylenemez. Çünkü Mela, Tanrı ve âlem arasındaki ilişkiyi âşık-maşuk ilişkisi olarak gören ve bunun için suret-ayna metaforunu kullanan vahdet-i vücudçu düşünencenin epistemolojisini kullanmıştır.

Eserde yer alan bazı isimler ve terimler ya yanlış verilmiş ya da kapalı bırakılmıştır. Mesela yanlış yazılan 'Jan Jak Rousseu' (s.545), 'Pitagor' (s.759) ve hakkında bilgi olmayan 'Harabatî', 'Kalender', 'Arif Azeri' (s.671), 'İbn Ataullah el-İskenderani' (s.697), 'Mansur el-Mağribi' (s.703), 'Nineva' (s.763), 'es-Safedi' (s.788) gibi isim ve terimler bir dipnotla açıklanmalıydı. Eserde bazı kavramların orijinali kullanılmamıştır. Mesela Yezidilerin kutsal suyu olan *Ava-Spi/Beyaz Su* olarak isimlendirilen su, Arapça karşılığı *Aynu'l-Beyza* (s.763) olarak kullanılmıştır. Kaynakların orijinal ve özgün olmasına dikkat edilmeliydi. Mesela Arif Azeri'ye ve Nicholson'a ait görüşün dipno-

tunda Mahmud Erol Kılıç'ın (s.671 ve 679) ismi geçmektedir ki bu hususlar, bu çalışmada görülen bariz hatalardır.

Özetleyecek olursak; Mela'nın divanını şerh etmek elbette çok zor ve zahmetli bir iştir. Burada önemli olan ve yapılması gereken şimdiye kadar yazılan şerhlerin boşluğunu doldurmaktır. Aksi takdirde tekrara düşmüş oluruz ve Mela'nın düşüncelerini açıklamaya katkıda bulunmuş olmayız. Bir ikinci husus da, Mela'nın metafizik, epistemolojik ve estetik görüşlerini İbn Arabî'den bağımsız ele alamayız. Çünkü bütün tasavvuf felsefesinin mutasavvıfları şöyle veya böyle İbn Arabî'nin etkisi altındadır. Bu açıdan bakıldığında Turan'ın şerhinin, daha önceki şerhlerin boşluğunu dolduran bir nitelikte olduğu söylenemez. Kanaatimce daha önceki şerhlerin en önemli eksikliği, divanı felsefi ve tasavvufi bir yöntemle şerh etmekten yoksun olmalarıdır. Öyle görünüyor ki, bu boşluk ve boşluğu kapatmaya yönelik ihtiyaç hala ortadadır.